

Za prikupljanje podataka o poginulim, ranjenim i preživelim borcima i rukovodiocima brigade (čiji se spiskovi kao prilog prilažu uz tekst) značajan doprinos dali su opštinski odbori Saveza boraca sa čitave teritorije severne Dalmacije.

U prilogu monografije dato je i nekoliko skica radi lakšeg praćenja pojedinih dejstava brigade, kao i izvestan broj slika koje ilustruju neke momente iz života i borbi brigade.

D. D.

FORMIRANJE 6. DALMATINSKE BRIGADE I NJENE PRVE BORBE

1. Kratak pregled vojno-političke situacije u leto 1943. godine na području severne Dalmacije

Imajući u vidu vojno-političku situaciju, koja je nastala u Italiji posle pada Musolinija, Glavni štab NOV i PO Hrvatske u svojoj direktivi od 8. avgusta 1943. godine upozorio je Operativni štab za Dalmaciju na realnu mogućnost izbacivanja Italije iz rata i ukazao da će četnici Kninske krajine verovatno težiti da posednu jadransku obalu, koja je imala veliki strategijski značaj. Predočeno je da bi njenim zaposedanjem četnici nastojali da se prikažu kao predstavnici borbe u Jugoslaviji, i da oni prvi dočekaju savezničke armije, ako se pojave.¹

Glavni štab NOV i PO Hrvatske je, isto tako, istakao da će nemački okupatori težiti da ovladaju jadranskom obalom da bi se dočepali italijanskog oružja i opreme i sprečili eventualno savezničko iskrcavanje.

Ovo predviđanje Glavnog štaba NOV i PO Hrvatske se u potpunosti obistinilo i ono je umnogome pomoglo da se jedinice u Dalmaciji pripreme za predstojeće događaje.

Još pre kapitulacije Italije, u severnoj Dalmaciji ojačale su partijske organizacije i organizacije Saveza komunističke omladine, kao i organi narodne vlasti.

Na području OK Šibenik umesto ranija dva sada su se nalazila tri kotarska komiteta (Šibenik, Vodice, Kista-

¹ Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda, Vojnoistorijski institut, tom V, knjiga 18. dokumentat br. 21. U daljem: Zbornik, t. V, knj. 8...

nje), a broj članova Partije popeo se od 96 na 111. Kandidata za članove Partije bilo je 18, a evidentiranih simpatizera 466. Okružni komitet SKOJ-a imao je 34 aktiva i 362 člana, a u Udruženom savezu antifašističke omladine bilo je 1.442 omladinca. Kao predstavnici narodne vlasti bili su okružni narodnooslobodilački odbori i tri kotarska narodnooslobodilačka odbora.

Na području OK Knin bila su dva opštinska komiteta i više partijskih ćelija sa 57 članova Partije. Okružni komitet SKOJ-a imao je 354 člana a Udruženje saveza antifašističke omladine 861 omladinca. Okružni narodnooslobodilački odbor i dva kotarska NOO i veći broj seoskih narodnooslobodilačkih odbora predstavljali su narodnu vlast.

Na teritoriji OK Zadar nalazili su se: 3 kotarska komiteta (Benkovac, Biograd na Moru i ostrvo Preko), 3 opštinska komiteta sa 17 partijskih ćelija (89 članova KP, 30 kandidata i 119 simpatizera).

OK Šibenik imao je 3 kotarska, 7 opštinskih komiteta SKOJ-a sa 125 aktiva i 751 član. U organizaciji USAOJ-a bilo je 1.902 omladinca. Na teritoriji ovog okruga radilo je oko 80 mesnih narodnooslobodilačkih odbora.²

Pod komandom štaba Kninskog sektora u severnoj Dalmaciji nalazila se:

— Kninska brigada, sastava 4 bataljona, jačine 1.237 boraca i starešina:

Grupa severnodalmatinskih bataljona, sastava 4 bataljona, jačine 1.332 borca.

U toku je bilo formiranje i druge grupe severnodalmatinskih partizanskih bataljona.

Ostale jedinice iz severne Dalmacije, koje su bile formirane u toku 1942. godine, nalazile su se i to: 2. dalmatinska brigada u 2. proleterskoj, a ostale u 9. dalmatinskoj diviziji.

U toku leta 1943. godine naglo je oživela narodnooslobodilačka borba i dejstva jedinica Narodnooslobodilačke vojske protiv okupatora i domaćih izdajnika.

Usled sve jačeg razbuktavanja narodnooslobodilačke borbe u severnoj Dalmaciji, italijanski okupatori su pred-

- Dragutin Grgurević: „Devetnaesta severnodalmatinska divizija“, Institut za istoriju radničkog pokreta, Zagreb, 1964, str. 34.

uzimali zajedno sa četnicima sve veće napade na jedinice Narodnooslobodilačke vojske i njenih pristalica. Jedinice tzv. „Antikomunističke milicije“ (MVAC)^S takmičile su se u svojim zločinima sa ustašama.

Nije bilo bitne razlike između četnika i pripadnika ovih kvislinških jedinica koje su bile formirane na italijanskoj okupacionoj zoni. Njeni pripadnici nosili su crvene dalmatinske kape sa italijanskom krunom a bili su regrutovani od izdajnika srpske i hrvatske nacionalnosti. Štarešinski kadar su činili italijanski podoficiri i oficiri.

Na teritoriji severne Dalmacije, u leto 1943. godine, nalazile su se sledeće neprijateljske jedinice:

18. italijanski korpus:

- u Zadru: 158. mitraljeski bataljon,
158. pionirska četa,
30. inženjerski bataljon,
158. artiljerijski puk (bez 2. divizion),
15. karabinijski bataljon,
22. karabinijski bataljon,
11. finansijski bataljon.
107. legija crnih košulja;
- u Zemuniku: 383. jurišna eskadrila (16 aviona), grupa za izviđanje i transport (57 aviona), jedan bataljon 292. pešadijskog puka;
- u Biogradu na Moru: jedan bataljon 291. pešadijskog puka, jedna baterija topova;
- u Benkovcu: jedan bataljon 292. pešadijskog puka, jedan divizion 158. artiljerijskog puka;
- u rejonu Obrovac—Zegar: jedan bataljon 292. peš. puka;
- u Kistanju: jedan bataljon 291. pešadijskog puka;
- u rejonu Radučić—Mokro Polje, Ervanik: jedan bataljon 291. peš. puka;
- u Kninu: jedan pešadijski puk i artiljerijski puk.

³ **Milizia volontaria anticomunista.**

Četničke snage:

U Kosovu Polju — štab Dinarske četničke divizije;
— Kosovski četnički korpus;

u Bukovici — Četnički bukovički odred;

u Obrovcu: Velebitska četnička brigada.

Sest četa „Antikomunističke milicije“ bile su raspoređene u selima: Obrovcu, Zegar, Kistanjima, Skradinu, Benkovcu, Biogradu na Moru, Novigradu, Zemunik, Lisičiću, Lišanima i Stankovcima.

U Kninu, Drnišu i Sinju nalazili su se delovi 15. pešadijskog domobranskog puka.

Sve ovo govori o širokom rasplamsavanju narodno-oslobodilačke borbe na teritoriji severne Dalmacije u leto 1943. godine.

Avgust mesec 1943. godine doneo je značajno pogoršanje situacije za nemačkog okupatora u Jugoslaviji.

Hitler je nazirao brzu kapitulaciju Italije, svoga najbrojnijeg i najjačeg saveznika u Evropi, kao i svu opasnost koja je iz toga mogla proisteći.

General Rendulic,⁴ koji je 6. avgusta postavljen za komandanta 2. okopne armije u Jugoslaviji, dobio je lično od Hitlera neposredno pred kapitulaciju Italije sledeći zadatak, kako on sam navodi:

„Na kraju svojih izlaganja ukratko je izložio moj zadatak sledećim rečima: „Iskoristite oružanu silu Hrvatske, razbijte Tita, u slučaju potrebe isključite Italijane — po mogućstvu zarobljavanjem, potom zaposednite Dalmaciju, Crnu Goru i Albaniju i brinite obalu“.

Za izvršenje toga zadatka u Jugoslaviji, pored već postojećih divizija Nemci su dovukli još 11 svojih elitnih divizija, i to: iz Francuske 264, iz Norveške 181, sa istočnog fronta 297, iz Spanije SS „Adolf Hitler“, „Herman Gering“, „Viking“, 44, 71. i 162. pešadijsku diviziju, a iz Nemačke 13. SS, 392. diviziju.

Pored ovih nemačkih snaga u Jugoslaviji je bilo još 3 mađarske i 9 bugarskih okupacionih divizija.

⁴ Lothar Rendulitch, *Gekämpft, gesiegt, geschlagen, Velsermuhl, Wels Heidelberg, 1952.*

Kvislinške snage su činile: ustaško-domobranske jedinice (oko 6 divizija), zatim Nedićeve, Ljotičeve, Mihailovićeve, Rupnikove i balističke oružane formacije.

Predviđajući kapitulaciju Italije, Glavni štab NOV i PO Hrvatske je još 14. avgusta svojom direktivom odredio načelne zadatke jedinicama.⁵

Prema prikupljenim podacima, na prostoru između Bihaća—Kulen-Vakufa i Petrovca bile su koncentrirane jake nemačke pešadijske snage, ojačane tenkovima i artiljerijom, sa ciljem da izvrše pokret prema jugu i jadranskoj obali, pa je štab NOV i PO Hrvatske svojom direktivom dao sledeće zadatke svojim jedinicama:

— da 6. lička i 8. kordunaška divizija spreče prodor neprijatelja na slobodnu teritoriju Like, a da u slučaju njegovog prodora, snage kninskog sektora posednu Srbski klanac i spreče njegovo dalje nadiranje;

— da 6. i 8. divizija vrše napade na neprijatelja s bokova i u pozadini.

Skrenuta je pažnja Kninskom sektoru da obezbedi svoje zaleđe sa pravca Knina i od neprijateljskih garnizona u severnoj Dalmaciji.

Po prijemu direktive štab Kninskog sektora je 29. avgusta 1943. godine dao sledeće zadatke svojim jedinicama:

1. — 1. brigadi (Kninskoj) da odmah uputi 1. i 2. bataljon u zaselak Nad-Vrelo (izvorni deo reke Zrmanje), istočno od Otrića, a 3. i 4. bataljon da ostavi na položaju: s. Padane—Golubić—Pleševica, radi dejstva prema jugu i odbrane slobodne teritorije. Štab brigade je imao da se poveže sa štabom sektora u s. Otriću.

2. — Štabu Severnodalmatinske grupe bataljona" da 1. i 4. bataljon, koji su u to vreme bili prikupljeni u dolini reke Zrmanje (u selima Zrmanje i Palanke), uputi u pravcu sela Otrić, da bi poseli liniju: zaselak Sučević—Lukić (severozapadno od Otrića), u pravcu Srbskog klanca), s tim da se po pristizanju na ovu liniju povežu sa štabom Kninskog sektora radi dobijanja zadataka i daljeg njihovog dejstva prema konkretnoj situaciji.

¹ Zbornik, knj. 17 — dok. br. 49, str. 156.

* Buduća Druga (6) brigada 19. divizije.

Bataljon koji se nalazio u s. Krupa trebalo je tu da ostane sa zadatkom obezbeđenja iz pravca od demarkacione linije i odbrane slobodne teritorije, dok bi se bataljon koji se nalazio u Bukovici povezo sa severnodalmatinskim odredom radi zajedničkog dejstva na čitavoj teritoriji severne Dalmacije — prema sopstvenoj inicijativi i konkretnim uslovima.

U to vreme se pod komandom štaba Kninskog sektora nalazila i 2. lička brigada 6. divizije, ali je naređeno da se vrati u sastav svoje divizije.

Na dan 30. avgusta Glavni štab NOV i PO Hrvatske, u vezi sa novonastalom situacijom i grupisanjem nemačkih snaga u rejonu Bihaća i Bosanskog Petrovca, izdaje novu svoju direktivu kojom konkretnije precizira ranije date zadatke potčinjenim jedinicama. Ovom direktivom je Kninska brigada Kninskog sektora stavljena pod komandu štaba 6. ličke divizije sa sledećim zadatkom:⁷

„Kninska brigada postaviće se kod Sučevića i kao rezervna grupa — bilo prema Srbskom Klancu, bilo prema Gračacu, štiti lijevi bok i pozadinu 2. Hčke brigade na Klancu kod Gračaca. U slučaju neprijateljskog prodora do Sučevića, bilo od pravca Srba ili Gračaca, organizovati sa ovim brigadama otpor kod Sučevića, zatim kod Otrića i Sv. Trojice u vidu zasjeda, gde postoje vrlo dobri položaji. Zatim, pošto imenovane brigade izvrše postavljene zadatke na označenim položajima, 2. ličku i Kninsku brigadu zabaciti u pozadinu neprijatelja i to: Kninsku na cestu Gračac—Sučovići i Gračac — D. Lapac, a 2. ličku na cestu G. Lapac—Srbski Klanac, gdje će neprekidnim prepadima i zasjedama nanositi udarce neprijateljskom saobraćaju na pomenutim cestama i onemogućiti mu komunikaciju.“

Tako su pod komandom Kninskog sektora ostali samo grupa bataljona i severnodalmatinski odred.

U takvoj situaciji GSH izdaje svoju sledeću direktivu potčinjenim jedinicama:^{*}

— da 1. brigada (Kninska), koja je stavljena pod komandu 6. ličke divizije, sa 1. i 2. bataljonom posedne Srbski klanac; sa dva bataljona grupe bataljona Kninskog sektora da posedne Lisac (k. 1336)—Bobiju (k. 1044)—Tremzina (k. 1175) i zatvori pravac koji vodi od Bruvna

⁷ Zbornik, t. V, knj. 18, dok. br. 130, str. 401.

^{*} Zbornik, t. V, knj. 18, dok. br. 144, str. 465.

prema Gračacu; da svoj bataljon iz s. Krupe privuče u selo Duboki Dol i selo Turovac, a da bataljon u Bukovici deluje po ranijoj direktivi.

Štab Kninskog sektora, koji se nalazio na jugu Like u selu Otriću (dok su njegove jedinice bile raspoređene prema direktivi), primio je vest o kapitulaciji Italije tek 10. septembra. Tada je, u saglasnosti sa GSH, orijentisao svoje jedinice u pravcu italijanskih garnizona u severnoj Dalmaciji.

Za to vreme štab Severnodalmatinskog odreda sa jednim bataljonom iz grupe bataljona Kninskog sektora otpočeo je razoružavanje italijanskih posada i „MVAC“ u rejonu Benkovca. Tako je bataljon u toku 9. septembra razoružao italijanske posade u Stankovoima, Pirovcu i Maloj Cisti, a Sev[^]rnodalmatinski odred italijanske posade oko Benkovca. Na otocima, u rejonu Šibenika, razoružavanje italijanskih posada izvršio je Dugootočki vod i partijske organizacije, uz puno angažovanje naroda.

U selu Bilišanima su snage 1. brigade (Kninske) i grupe bataljona Kninskog sektora, koje su pristigle 11. septembra, prisilile na predaju italijanski garnizon, jačine oko 500 vojnika.

Istovremeno se preko slobodne teritorije Like, uprkos znatnog otpora jedinica 6. ličke divizije, energično probijala u pravcu Knina nemačka 114. divizija koja je uspela da posedne Knin, Drniš, Šibenik i Zadar i razoruža italijanske jedinice u njima i tako omete jedinice Kninskog sektora da to one izvrše.

Do 15. septembra 1943. godine, jedinicama Kninskog sektora u severnoj Dalmaciji javilo se dobrovoljno nešto više od 3.000 novih boraca. Skoro je isto toliki broj boraca iz rejona Šibenika otišao u druge jedinice, koje su se nalazile u srednjoj Dalmaciji."

Kapitulacijom Italije jedinice Kninskog sektora razoružale su ukupno oko 2.000 italijanskih vojnika i oficira, oko 500 pripadnika „Antikomunističke milicije“, 28 četnika i zaplenile: 78 mitraljeza, 55 puškomitraljeza, 1.677 pušaka, 110 pištolja, 60 automata, 357 pušanih metaka

• Od druge grupe bataljona formirana je 7. brigada 19. divizije.

1.600 ručnih bombi, 2 protivtenkovska i 4 obalska topa, 4 minobacača, 1.922 minobacačke granate, 619 topovskih granata, 2 teška minobacača od 120 mm, kao i drugi ratni materijal i magacine hrane. Uništeno je 12 kamiona i 4 haubice."

Tako se u ovom periodu narodnooslobodilački pokret u severnoj Dalmaciji mnogo ojačao i proširio.

Kapitulacija Italije, koja je bila najznačajniji nemački saveznik u Evropi, jako je uzdrmala ostale nemačke satelite i snažno poljuljala njihovu nadu u pobjedu. Poraz se već nazirao i samo je strah od Nemaca držao ostale njihove saveznike da ne postupe kao i Italija.

Kapitulaciji Italije prethodili su neuspesi fašističkih armija na svim frontovima i to je, pored unutrašnjeg otpora, dovelo do pada Musolinija i formiranje vlade maršala Badolja koja je septembra 1943. godine potpisala kapitulaciju.

U ovim krupnim istorijskim događajima Narodnooslobodilačka vojska Jugoslavije odigrala je vrlo značajnu ulogu. Za vreme svog učešća u ratu Italija je na jugoslovenskom ratištu angažovala 15 do 22 divizije, dok je u Africi imala do 14, a na istočnom frontu oko 10 divizija, što najrečitije govori o našem velikom doprinosu u oružanoj borbi protiv fašizma."

Do kapitulacije Italije u borbama u Jugoslaviji izbačeno je blizu 100.000 njenih dobro opremljenih vojnika. Ti gubici su i te kako pokolebali moral njene vojske i naroda. Prema tome, krupna je uloga Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije u slomu Italije.

Ugled Narodnooslobodilačke vojske je u ovo vreme mnogo porastao pred licem celog sveta i saveznici, slanjem svojih misija, de facto počinju da je priznaju kao ravnopravnog saborca. Na oslobođenu teritoriju, u Vrhovni štab NOVJ, stigla je angloamerička vojna misija na čelu sa engleskim brigadnim generalom Maklinom, što je bio još jedan dokaz priznanja Narodnooslobodilačke vojske od strane zapadnih saveznika.

Arhiv VII, kut. 105b. 11/1.

" T. Radošević, I. Vasiljević i M. Sekulić, Pregled istorije NOR, „Vojno delo“, Beograd, 1962, strana 122.

Antifašističko veće i Nacionalni komitet pojavljuju se kao jedini pravi predstavnici naših naroda. Izbeglička vlada počela je gubiti pravo da predstavlja našu zemlju, a četnici svog zaštitnika u inostranstvu, pa su se još više vezali za Nemce, što ih je do kraja razgoltilo u očima ne samo čitavog našeg naroda, već i pred javnosti i narodima celoga sveta.

Jedinice Narodnooslobodilačke vojske su razoružale italijanske divizije: „Izonco“, „Kačatori delle Apli“, „Lombardia“, „Murđe“, „Mačerata“, „Celere“, „Bergamo“, „Storčerska“, „Firence“, „Ferara“, „Mesina“, „Zara“, „Dulia“, „Torino“ i „Pulje“.

Na stranu NOVJ prešla je glavnina divizije „Venecija“ i delovi divizije „Taurinenze“, od kojih je kasnije formirana italijanska partizanska divizija „Garibaldi“, koja je stavljena pod komandu 2. udarnog korpusa NOVJ.¹⁻

Jedinice Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije oslobodile su veliki deo Slovenije, Hrvatskog primorja, Dalmacije i Crne Gore.

2. Formiranje 2. brigade (Bukovičke) 19. divizije, njena organizacija i jačina

U toku septembra meseca 1943. godine, posle kapitulacije fašističke Italije i razoružavanja italijanskih jedinica, počelo je masovno stupanje novih boraca u Narodnooslobodilačku vojsku.

Shodno direktivi GSH od 8. avgusta 1943. godine, štab Kninskog sektora je još u toku ovog meseca, pored već postojeće (1. kninske), formirao još dve brigade: 2. bukovičku i 3. primorsku (od druge grupe bataljona)¹³ i tri partizanska odreda: Kninski, Severnodalmatinski i Zadarski, kao i Komandu mornarice za severnodalmatinsku obalu i otoke.

Prema odluci VS NOV i POJ, GSNOV i POH je Naredbom od 5. oktobra 1943. godine ozvaničio izvršeno

¹⁸ Hronologija Oslobođilačke borbe naroda Jugoslavije od 1941. do 1945. Vojnoistorijski institut 1964, strana 541.

» Zbornik, t. V, knj. 19. dok. br. 11, str. 362 (Izveštaj štaba Kninskog sektora Glavnom štabu NOV i PO Hrvatske).

formiranje novih jedinica i štab Kninskog sektora preimenovao u štab 19. severnodalmatinske divizije.¹⁴

I. Formiranje Severnodalmatinske divizije:

Odlukom Vrhovnog štaba NOV i POJ od 4. X-tog formirana je u severnoj Dalmaciji Sjevernodalmatinska divizija, pod nazivom:

„XIX SJEVERNODALMATINSKA DIVIZIJA“

U sastav ove jedinice ulaze sledeće jedinice:

Dosadašnja Kninska brigada kao I brigada divizije.

Dosadašnja I grupa bataljona kao II brigada divizije, i

Dosadašnja II grupa bataljona kao III brigada divizije.

Ova divizija biće pod neposrednom komandom Operativne zone Hrvatske.

II. Postavljenja:

Odlukom Vrhovnog štaba NOV i POJ od 4. X-tog, postavljeni su:

za komandanta XIX Sjevernodalmatinske divizije potpukovnik Milan Kuprešanin, a

za političkog komesara Petar Bačić.

Po ukazanoj potrebi, formiraju se na području Sjeverne Dalmacije sledeći odredi:

Kninski, Sjevernodalmatinski i Zadarski partizanski odred.

Organizaciju i formiranje ovih odreda izvršiće Štab Sjevernodalmatinske divizije.

Naprijed navedeni odredi biće pod neposrednom komandom, kako u organizacionom tako i u operativnom pogledu. Štaba XIX Sjevernodalmatinske divizije.

¹⁴ Naredba br. 29 Glavnog štaba Narodnooslobodilačke vojske I partizanskih odreda Hrvatske od 5. X 1943.

IV. Formiranje Komande Mornarice za sjevernodalmatinsku obalu:

Po ukazanoj potrebi, formira se Komanda Mornarice za sjevernodalmatinsku obalu i sjevernodalmatinske otoke. Ova Komanda bit će pod neposrednom komandom Štaba XIX Sjevernodalmatinske divizije 1 to kako u organizacionom tako i u operativnom pogledu.

Štab XIX Sjevernodalmatinske divizije pristupiti će odmah organizaciji i formiranju mornaričkih jedinica u duhu dostavljenih direktiva od strane ovog Štaba.

Smrt fašizmu — Sloboda narodu!

Politički komesar:
V. Bakarić*, s. r.

M. P. Komandant generalmajor:
Gošnjak', s. r.
(Arhiv VII, pod reg. br. 24—2, k—106)

Prva grupa severnodalmatinskih partizanskih bataljona bila je prikupljena u s. Ervenik, u dolini reke Zrmanje, radi formiranja brigade. Štabovi bataljona su objasnili značaj ovog formiranja i zadatke koji očekuju brigadu. Pored priprema u užem vojno-političkom smislu, preduzete su mere radi poboljšanja higijene, zatim krpljenje odeće i obuće, brijanje i šišanje, itd., kako bi i u tim teškim ratnim uslovima jedinice i borci što lepše i svečanije izgledali.

Pre podne 8. oktobra bataljoni su bili postrojeni i pred svima borcima i starešinama, kao i u prisustvu stanovništva ovog mesta, komandant 1. grupe severnodalmatinskih bataljona održao je prigodan govor i pročitao naredbu Glavnog štaba Narodnooslobodilačke vojske Hrvatske.

Dužnost štaba 2. brigade, koja je kasnije dobila naziv 6. dalmatinska brigada, privremeno je i dalje vršio štab 1. grupe bataljona, koji su sačinjavali sledeći drugovi: komandant Sime Ivas, politički komesar Ilija Radaković, zamenik komandanta Dušan Bursać i zamenik komesara Stevo Ilić. Pošto se politički komesar Ilija Ra-

¹ Ivan
» Vladimir

daković nalazio u partijskoj školi u Otočcu, dužnost komesara vršio je Stevo Ilić.

Posle formiranja 19. divizije, njen štab je dostavio GŠH predlog za postavljanje starešina kod pojedinih jedinica i to: da se za 2. brigadu odrede komandant i komesar iz drugih jedinica, dok bi za 1. brigadu ostali na istim dužnostima raniji komandant i politički komesar.¹⁵

Formiranje 2. brigade

Predložen je sledeći sastav štaba 2. brigade:

— komandant Danilo Danić Damjanović,	— zamenik političkog komesara Grgo Skorin i
— politički komesar Stevo Maoduš,	— operativni oficir Milan Celić.
— zamenik komandanta Ante Gvardiol,	

Za politodel brigade predloženi su:

- Migo Vrbica, Ilija Muškoša i Milorad Mišević.

štab divizije je naredbom postavio štabove bataljona i to:

štab 1. bataljona:	— zamenik komandanta Đuro Knežević,
— komandant Sime Morović,	— zamenik komesara Krsto Martinović,
— politički komesar Petar Pender,	— intendant Milenko Antić;
štab 2. bataljona:	— zamenik komandanta Mijo Jerković,
— komandant Jovan Zorić.	— zamenik komesara Ivan Tikulin.
— politički komesar Miroslav Orlov,	— intendant Frane Grdović,

¹⁵ Zbornik, V, knj. 20, dok. br. 78.

štab 3. bataljona:

— komandant Petar Je- lović,	zamenik komandanta Milan Carić,
— politički komesar Ce- domir Cvrlje,	intendant Aćim Bje- dov,
—i zamenik komesara Bo- ris Antolov,	

štab 4. bataljona:

— komandant Dušan Ba- tinica,	zamenik komandanta Gojko Banjanin,
— politički komesar Ven- co Vlahov,	zamenik komesara Gojko Jakovčev, intendant Milan Ti- šma. ^{1*}

Brigada je imala 4 bataljona, prateću četu i četu za vezu.

Bataljoni su se sastojali od po tri pešadijske i jedne mitraljeske čete. Pešadijske čete su se delile na tri voda, a vodovi na dve desetine. Za staranje o ishrani čete su imale četnog ekonomu i po dva kuvara.

Brojno stanje brigade na dan formiranja iznosilo je 1.256 boraca i starešina. Od toga je bilo 88 drugarica boraca.¹⁷

Od naoružanja brigada je imala:

— automata	21	— teških mitralje- za „breda”	10
— „mauzer” — pu- šaka	323	— puškomitraljeza	39
— italijanskih pu- šaka	452	— revolvera	69
— „manliher” pu- šaka	7	— teških bacača	1
— francuskih pu- šaka	45	— bombi ručnih	1.015
		— municije za au- tomat	1.594

Zbornik, knj. 24. t. V, dok. br. 104. str. 489
" Arhiv VII, V—I, I. br. reg. 1—2/2. k. 1008.

— metaka za puške „mauzer“	7.874	— za puškomitraljeze „zbrojovka“	550
— metaka za italijanske puške	24.894	— za puškomitraljeze italijanske	14.025
— metaka za nemačke puške	218	— za puškomitraljeze grčke	400
— metaka za francuske puške	1.013	— za puškomitraljeze nemačke	100
— za teške mitraljeze	20.850	— za revolvere	502
		— mina za teški bacač	30

Brigada je raspolagala sa 4 jahaća i 14 tovarnih konja i 9 magaraca.

Po nacionalnom sastavu brigada je bila popunjena pripadnicima 2/3 hrvatske (iz Šibenika, Vodica, Pirovca, Zatona, Žirja, Murtera i Betine i otoka Preka, Pašmana i Velikog i Malog Iža) i 1/3 srpske nacionalnosti (iz dalmatinske Bukovice, Ravnih Kotara i Like).

Oko 30% boraca pristiglo je u 1. grupu bataljona posle kapitulacije Italije, kod kojih je vladalo veliko oduševljenje i elan za borbu, iako do tada nisu imali borbeno iskustvo. Doduše, među njima je bilo i takvih koji su se nadali vrlo brznoj pobjedi i kraju rata, pa kad se to nije ostvarilo, a došlo je do teških okršaja, njihov moral je oslabio, te su neki čak i napustili jedinice i vraćali se svojim kućama.

Iako je razoružanjem italijanskih jedinica dobijeno dosta opreme, stanje odeće i obuće kod boraca brigade nije bilo zadovoljavajuće. Još je nedostajalo: 287 pari cipela, 334 čakšira, 238 bluza, 670 šinjela, 600 pari veša i 308 kapa partizanki.¹⁸

Tako, u vreme formiranja brigada nije bila potpuno vojnički opremljena. Ovo nije zadavalo veliki problem u toku meseca oktobra, dok se brigada nalazila u severnoj Dalmaciji. Međutim, odlaskom na teritoriju Bosanske krajine, gde je ona ostala u borbama sve do januara, nedostatak odeće i obuće stvorio je vrlo značajne teškoće, naročito za borce koji nisu bili navikli na oštru zimu, pa se to odrazilo i na njihovu borbenu sposobnost.

¹⁸ « Arhiv Vir. 43. F—307

Radi učvršćivanja 2. brigade, putem vojne obuke i političke nastave, štab 19. divizije ju je zadržao na logorovanju u s. Erveniku do 16. oktobra 1943. god. i uložio je veliki napor za njeno jačanje i u vojnom i u političkom pogledu.

Brigada je ukupno imala 1.256 boraca i starešina, te su bataljoni bili prosečne jačine oko 300 boraca. Partijska organizacija, koja je već postojala u prvoj grupi bataljona, zadržala je svoju raniju strukturu i u brigadi (ukupno je bilo 70 članova Partije i oko 120 članova SKOJ-a). Cete su imale svoje ćelije, a bataljoni ćelije i biro. Organiza-

1. bataljon 6. brigade — maj 1944. godine

čijom SKOJ-a rukovodio je omladinski rukovodilac bataljona uz pomoć komesara četa i bataljona.¹⁰ U ćelijama je bilo po 3—4 člana Partije.

Štab brigade je izradio plan vojne i političke nastave za period od 8 dana.

Plan vojne nastave imao je samo dve teme iz taktičkih vežbi: rad pešadijskog voda u napadu i odbrani. Vežbe su se izvodile pre podne na zemljištu. Posle podne

U izveštaju sekretara bataljonskog biroa vidi se da je u 4. bataljonu bio mali broj članova Partije. Tako, ria primer, štab-ska ćelija je imala 4 člana, dve četne ćelije po 3, a druge dve po 2 člana Partije. (Original izveštaja kod autora).

održavani su partijski sastanci i politička nastava. Pošto su članovi Partije većinom bili mladi (uglavnom na dužnostima komandira i delegata vodova i komadnira i komesara četa), partijsko-politički rad su obavljali komesari bataljona i njihovi zamenici.

Plan političke nastave za ovih 8 dana sastojao se u tome da se sa starešinama i sa borcima odvojeno prorade tri političke teme i to:

- 1) Bratstvo i jedinstvo naroda Jugoslavije;
- 2) Propast Jugoslavije, oružani ustanak i cilj narodnooslobodilačke borbe;
- 3) Organi narodnooslobodilačkog pokreta.

Predavanja su po bataljonima držali komesari bataljona, a kasnije su istu temu komesari četa razrađivali sa borcima i objašnjavali im nejasna pitanja koja su oni postavljali.

U brigadi je bilo oko 250 nepismenih boraca, te je zbog njihovog opismenjavanja štab brigade formirao po bataljonima tečajevе za nepismene. Sem toga, ukazala se potreba i za pojačan kulturno-prosvetni rad sa borcima, pa su po bataljonima organizovani pevački horovi od po 10 — do 15 boraca, koji su za pesmu imali najviše smisla.

Radi informisanja, vaspitanja i podizanja kulturnog nivoa boraca i starešina organizovano je po bataljonima pisanje zidnih, a po četama džepnih novina. Štab brigade je izdao štabovima bataljona uputstvo kako treba pisati i kakav je cilj zidnih i džepnih novina.-"

^M „Kako treba da izgledaju 'zidne', odnosno 'džepne novine'

1. U džepnim novinama opisuju se pojedini događaji iz života partizana, kao npr. život pojedinca, njegove kuće. Šta ga je ponukalo da stupi u partizanske redove, doživljaji iz njegovog života u partizanima, opis pojedinih borbi, kritički osvrt na njegov rad (čistoća, drugarstvo, poslušnost među drugovima itd.), zdrava kritika pojedinih drugova, zdravi humor, crtane humoriističke slike, itd., sve u cilju da se podigne kulturnopolitički i prosvetni nivo svakog pojedinca, njegovog voda. Članci napisani u ovom smislu čitače se u svakom vodu zasebno. Vodni delegat biće odgovoran da ovo pravilno funkcioniše u vodu. On se nadalje stara da drugovima, koji su za kult. prosv. rad odgovorni, na vreme dostavi sve bolje napisane članke, crteže i karikature.

2. Drug, odgovoran za kult. prosv. rad u četi. u zajednici sa politkomesarom čete, odnosno četnim kulturno-prosvetnim odborom.

3. Zaseda kod Zrmanje i Prezida

Do sredine oktobra 1943. godine Nemci su ovladali obalom severne Dalmacije. Tamo je preko Bihaća i Gračaca iz Francuske i Belgije pristigla 264. nemačka divizija, koja je bila specijalno obučena za borbu protiv partizana. Njena dva puka su zaposela obalu od Zadra do Šibenika. 114. nemačka divizija, koja je posle kapitulacije Italije razoružala italijanske garnizone u Kninu, Šibeniku i Zadru i ovladala obalom, povučena je u pravcu Knina.

Glavni štab NOV i PO Hrvatske, uočavajući ovaj pokret nemačkih snaga, naredio je 19. severnodalmatinskoj diviziji da pojača svoja ofanzivna dejstva na komunikaciji Gračac—Obrovac. Tako su u periodu pristizanja 264. divizije jedinice 19. divizije izvele mnoge manje borbe u kojima su Nalcima naneti veliki gubici:²¹ 186 mrtvih, 232 ranjena i 28 zarobljenih.

Prateći pokret neprijatelja, štab 19. divizije, uočavajući da se ti pokreti uglavnom odvijaju putem Gračac—Otrić—Knin, doneo je odluku da 1. i 2. brigadu uputi na taj sektor, a 3. brigadu (Zadarski i Severnodalmatinski odred), ostavi da dejstvuje po unutrašnjim pravicima u severnoj Dalmaciji.

Najpre je upućena 1. brigada na komunikaciju Donji Lapac—Gračac—Otrić sa zadatkom da osmatra saobraćaj i sprečava snabdevanje nemačkih jedinica u Dalmaciji.

2. brigada je 16. oktobra iz rejona sela Ervenik izvršila pokrete u pravcu komunikacije Otrić—Knin i, po izbivanju u njenu neposrednu blizinu, rasporedila svoje bataljone:

će sve primljene članke iz vodova, još jednom pogledati i štampati, odnosno napisati od njih jedan broj četnih „Zidnih novina“ koje će se čitati i u jednom i u drugom vodu i na taj način će se drugovi bolje zainteresovati za taj rad i u istom će bili više uspeha, nego što je to do danas bilo.

3. Jedan primerak ovako napisanih četnih 'Zidnih novina', dostavljaće četni kulturno-prosvetni odbori bataljonskom kulturno-prosvet. odboru (BKPO), koji će od svih tih članaka napisanih u 'Zid. novinama', izabrati najbolje od njih i štampa;! svoje 'Bataljonske novine', koje će se čitati u samom bataljonu."

" Arhiv VII, kut. 105—V, br. reg. 13/4, kut. 516, br. reg. 1/1—4, kut. 167 br. reg. 1 8, kut. 87 br. reg. 12/1—1.

1. bataljon u brigadnoj rezervi u s. Rujišta,
2. bataljon na koti 304,
3. bataljon u zaselak Grbici — s. Rujišta,
4. bataljon u selo Kučević.

Stab brigade sa previjalištem nalazio se na koti 622. U zoru 17. oktobra sa pravca Otrića, niz Zrmanjski klanac, pojavila se jedna manja nemačka kolona u pravcu mesta Zrmanja i jedna veća motorizovana kolona sa pravca Knina, jačine 47 kamiona, koje su pratila i obezbeđivala jedna borna kola. To su bili delovi 114. nemačke divizije.

3. bataljon, koji je u zoru 17. oktobra zaposeo južne padine Velebita (Kom — trig. 1000) iznad sela Prevjesa, imao je zadatak da poruši Kravlji most na reci Zrmanji kod s. Prevjesa i to posle prolaska neprijateljske kolone preko njega, ka severu, od Knina prema Otriću, i da tuče njegove zaštitne delove.

Iznad sela Zrmanje, na istočnom delu Koma, položaj je poseo 2. bataljon, a desno od njega 4. bataljon. Neprijateljska kolona koja je dolazila od Knina, prelazeći preko Kravljeg mosta, primetila je delove 2. bataljona na položajima iznad sela Prevjesa, pa je zaustavila i, zauzevši borbeni raspored, uz podršku jake minobacačke i artiljerijske vatre, napala ih, uspevši da ih odbaci sa položaja i da nesmetano nastavi put kamionima u pravcu sela Zrmanje.²⁻

Prvi delovi 114. nemačke divizije stigli su u selo Zrmanje, gde ih je dočekala jaka puščana i mitraljeska vatra 2. i 4. bataljona. Njihovi položaji su bili znatno udaljeni od puta prema kojem se teren strmo spuštao, što je pružalo prednost neprijatelju koji je, koristeći zidove kuća i kamene ograde, uspeo da organizuje efikasnu odbranu i pruži jak otpor.

Stab brigade, radi postizanja odlučnog uspeha, uvodi u borbu i svoj 1. bataljon, između 2. i 4. bataljona.

Posle nekoliko juriša neki delovi brigade uspevali su da se probiju do nemačkih linija, ali su bili prinuđeni da se vrate na polazne položaje, trpeći velike gubitke, prouzrokovane pešadijskim minama.

" Hronologija Oslobođilačke borbe naroda Jugoslavije, VII.

Borba je trajala ceo dan 17. oktobra, pa je štab 2. brigade u 21 čas povukao svoje jedinice na greben Koma radi sređivanja. Rano ujutro 18. oktobra neprijatelj preuzima inicijativu i vrši napad na jedinice brigade, pošto je u međuvremenu dobio pojačanje u tenkovima i pešadiji koja je pristigla na 20 kamiona, pa je uspeo da do 10 časova odbaci 2. bataljon sa k. 350 i 573, čime je ugrozio ostale snage brigade. Tom prilikom naročito je bilo jako dejstvo artiljerijske vatre iz rejona s. Nadvrelo.

Štab brigade, uvidevši da neće moći ostvariti svoju nameru i da njegovim jedinicama pretili opasnost od obuhvata, naređuje povlačenje u pravcu sela Kučević — s. Ervenik.

- U rejonu s. Ervenik, izvršen je raspored po sledećem:
- štab brigade i 2. bataljon u s. Erveniku,
  - 3. bataljon u s. Mokro Polje,
  - 4. bataljon u s. Kvoševci,
  - 1. bataljon u s. Zegar.

Prema izveštaju naših jedinica, u ovoj borbi, neprijatelj je imao oko 60 mrtvih, veći broj ranjenih, a uništeno je 6 kamiona.²³ Gubici 2. brigade su bili veliki: 20 poginulih i 53 ranjena,²⁴ izgubljena 2 teška mitraljeza i 10 pušaka.

Napad brigade nije uspeo iz sledećih razloga:

Položaji izabrani na istočnim padinama Koma su bili suviše udaljeni od puta kuda se neprijatelj kretao, pa se nemačka kolona nije mogla iznenaditi niti joj naneti odlučujuće gubitke, kao što bi to bilo da su bataljoni bili postavljeni uz samu komunikaciju. Naše snage su bile raspoređene na liniji dužoj 4 do 5 km, pa se na odlučujućem pravcu, selu Zrmanji, nije mogla obezbediti potrebna koncentracija snaga. Pošto u početku nije postignuto iznenađenje, a Nemci su poseli jake položaje za odbranu, više uzastopnih juriša uz znatne gubitke bili su uzaludni.

Štab brigade je želeo da po svaku cenu postigne što pre jednu veću pobedu, ali to nije bilo moguće sa tek

^a Zbornik, t. V, knj. 22. str. 600.

Poginuli: komandir čete Grgo Sladojev i komesar čete Zore Mirko; ranjeni: komandant 1. bataljona Šime Morović, komandant 2. bataljona Jovan Zorić, kao i njegov zamenik Mijo Jerković.

formiranim jedinicama i još neiskusnim borcima. Iskustvo je pokazalo da treba stvoriti uslove da mlade jedinice u početnim borbama postignu makar i skroman uspeh, pošto im to daje samopouzdanje, podiže moral i uliva poverenje u starešine.

Ovaj prvi neuspeh brigade se negativno odrazio na njenu borbenu sposobnost za duži vremenski period i starešine su uložile mnogo truda da to poprave. Prve teže borbe donele su i problem lečenja ranjenika i njihovog transportovanja do divizijske bolnice, koja se nalazila u s. Medveđa u Bukovici. Teži ranjenici su iz divizijske bolnice prebavicali kolima ili kamionima do obale, a odatle brodovima do o. Sali, gde je bio odeljak divizijske bolnice.⁴⁰

Vojno-političku situaciju u severnoj Dalmaciji, karakterišu pojačana oružana aktivnost neprijatelja i njegovo nastojanje da preko četnika i ustaša mobiliše što više domaćeg ljudstva u kvislinške formacije. Neprijatelj je pojačao neke garnizone, kao na primer Benkovac, Obrovac, Skradin a ispadima iz tih garnizona, naročito iz Benkovca i Zadra, nastojao je da što više dezorganizuje našu pozadinu. Neprijateljski saobraćaj na pravcu Obrovac—Gračac postaje življi, a naročito se osećala aktivnost na liniji Knin—Gračac, kuda su svakodnevno prolazile jake kolone. Bilo je podataka da neprijatelj vrši prebacivanje svojih snaga pravcem Gračac—Bihać. Neprijatelj je iz Šibenika proširio svoje položaje, zauzevši Primošten i Rogoznicu. Sa te strane se osećalo da bi neprijatelj mogao svoju aktivnost preneti na zapadnu stranu Krke, u

⁴⁰a Divizijska bolnica nalazila se u s. Medvide, gde su se vršile hitne hirurške intervencije i zadržavani lakši ranjenici i bolesnici radi lečenja (tu su radili lekari dr Salvatore Kolori i dr Vuka Vujašinović), a njen odeljak na o. Sali za teške ranjenike i bolesnike (tu je radio dr Juraj Kalinić), koji je imao rentgen i druge potrebne uređaje.

Oktobra meseca GŠH je uputio na raspored dr Vinka Franciškovića i medicinara Alfonsa Zambeli, koji su formirali hiruršku ekipu divizije. Za apotekara je upućen mr Zvonko Kovačević. Prilikom razoružanja italijanskih garnizona u severnoj Dalmaciji u naše ruke je pala velika količina sanitetskog materijala. Veći deo je smešten u skrivenim skladištima, a ostalo je razdeljeno bolnicama i jedinicama.

*BOSKO JOKIC, komesar bataljona Grupe se-
veniodalmatinskih ba-
taljona, poginuo sep-
tembra 1943. god.*

pravcu Vodica. Na teritoriji divizije bio je priličan broj ljudstva van naših redova, koje je neprijatelj u eventualnom momentu pogoršanja situacije mogao iskoristiti za svoje ciljeve. Pred sve vojne komande i štabove se postavljao zadatak što veće aktivnosti protiv neprijatelja — naročito uništenje njegovih saobraćajnih linija — i što jačeg političkog i vojnog rada radi što bolje mobilizacije ljudstva.

Da bi što bolje aktivirao svoje jedinice, a one nanele što veće gubitke neprijatelju, štab 19. divizije odlučio je da sve svoje snage upotrebi u akcijama na komunikacijama: Gračac—Donji Lapac; Gračac—Obrovac—Zadar i Gračac—Knin i u tom cilju 22. oktobra izdao zapovest kojom su brigadama dati sledeći zadaci:

1. brigada da napada na neprijateljske kolone na komunikaciji Gračac—Donji Lapac;

2. brigada da napada neprijateljske kolone na komunikaciji Obrovac—Gračac i obezbeđuje slobodnu teritoriju sa pravca Knina;

3. brigada da dejstvuje na komunikaciji Obrovac—Zadar i po unutrašnjim pravcima slobodne teritorije u Bukovici sa istim ciljem.

2. brigada, koja se, poslije neuspelog napada na neprijateljsku kolonu na komunikaciji Otrić—Knin, nalazila u dolini reke Zrmanje, bila je 18. oktobra povučena u rejon s. Ervenik i tu se zadržala na sređivanju do dobijanja navedene zapovesti štaba 19. divizije.

Da bi se izvršili postavljeni zadaci štab brigade je odlučio da 4. bataljon ostavi na liniji Mokro Polje—Kistanje; glavninu brigade da upotrebi, u sadejstvu sa Kninskim partizanskim odredom, za akcije u pravcu komunikacije **Padane**—Knin, a jedan bataljon prema neprijateljskom garnizonu u Kistanjama kako bi ga neprekidno uznemiravao i iznuravao, naročito noću.

1. bataljon je imao da organizuje zasedu na najpogodnijim položajima na prevoju Prezid (kuda prolazi put Gračac—Obrovac), dok bi 2. i 3. bataljon vršili rušenja od prevoja u pravcu Obrovca.

Brigada je izvršila pokret pravcem: s. Ervenik—Žegar—Krupa—Golubić, i u toku noći 22/23. oktobra stigla na navedenu komunikaciju. U očekivanju neprijatelja, zauzeti su položaji na liniji Prezid—Spasi—Dom.

Sledećeg dana u 13.45 časova Nemci su otpočeli sa prebacivanjem svojih snaga iz Gračaca kako bi poseli položaje na prevoju Prezid na Velebitu i time obezbedili svoje kolone od napada naših jedinica. Oni su se iskricali iz kamiona u blizini Spasi-Doma i uputili u pravcu dominirajućih položaja, severno od puta, na kojima se već nalazio 1. bataljon 2. brigade. Naše snage su ih primetile i pustile da priđu do pred same položaje, a onda otvorile iznenadnu vatru i napale ih bombama. Pošto su bili iznenađeni, Nemci su se u neredu povukli u pravcu puta. Međutim, baš tada je počela da na prevoj izbija glavnina nemačke kolone koja se kretala od Gračaca. Ove nemačke snage su se iskrcale iz kamiona i, razvijajući se za borbu, preduzele napad na 1. bataljon. Borba je trajala do pada

mraka, kada su se naše jedinice morale povući u pravcu
•s. Golubić.

U ovim borbama naše snage su postigle samo delimičan uspeh: navedena neprijateljska kolona je u svom kretanju bila privremeno zadržana i naneti su joj znatni gubici — 25 mrtvih i veći broj ranjenih, a zaplenjeno je 25 pušaka i jedan puškomitraljez. Naši gubici su bili relativno mali: svega 3 ranjena."

U vezi sa direktivom štaba 19. divizije još od 19. oktobra, posle borbi na Prezidu, 26. oktobra je naredeno štabu 2. brigade da 1. i 2. bataljon prebaci radi dejstva na komunikaciju Obrovac—Zadar, a da 3. i 4. bataljon ostanu sa prvobitnim zadacima — da i dalje dejstvuju na predviđenim komunikacijama.

27. oktobra stigli su južno od Obrovca u rejon Zelenograda, 1. i 2. bataljon koje je brigada pripremala radi organizovanja zaseda nđ putu Karin—Obrovac. Istog dana jedna četa 3. bataljona izvršila je upad u zaselak Dumani (Crnopac—Velebit), i pošto su se tamošnji četnici povukli izvršena je konfiskacija stoke: 20 grla ovaca i koza, 2 konja i 1 vo. Prilikom povratka ove čete u pravcu sela Golubića, četnici su na nju otvorili pušчанu i mitraljesku vatru sa okolnih visova, ali nije bilo gubitaka. Druga četa ovog bataljona, sa pridodatim minerskim odeljenjem i 600 kg eksploziva, porušila je put Obrovac—Gračac, na delu između Spasi-Doma i kote 495 u dužini od 15 metara.

U toku noći 27/28. oktobra dve čete istog bataljona sa jednim odeljenjem teških mitraljeza organizovale su zasedu na putu Obrovac—Gračac (zapadne padine Manojlovee), a jednom četom kod sela Muškovaca, koje se nalazi južno ispod navedenog puta.

U li časova 28. oktobra iz Gračaca su stigli neprijateljski delovi za osiguranje i poseli dominirajuće položaje severno od Spasi-Doma — k. 910 i k. 982. U 12 časova naišla je nemačka motorizovana kolona od 36 kamiona i 2 oklopna automobila (200—250 vojnika). Puštena je da uđe između naših jedinica, pa je, dok joj još čelo nije bilo

^M Zbornik, t. V, knj. 20, dok. br. 100, str. 357.

stiglo do Spasi-Doma 3. bataljon na nju otvorio jaku vatru i naneo joj dosta gubitaka.

Na putu Obrovac—Karin zasedu su organizovali 1. i 2. bataljon brigade. Istog dana u 10 časova od s. Karina su naišla dva nemačka kamiona i jedan tenk (oko 60 vojnika). Zaustavili su se ispod k. 210 i, pošto su se razvili za borbu, počeli su nastupati prema položajima 1. 12. bataljona. Istovremeno je od Obrovca pristigla jedna nemačka grupacija, jačine 150—180 vojnika, i razvila se za borbu prema desnom krilu naših snaga, koje su se nalazile na Vršeljku (k. 354). Tako su naše jedinice bile napadnute sa dve strane i borba je trajala do 13 časova. Međutim, tada su pristigle nove jake nemačke snage na 28 kamiona, na čijem čelu su bila dva tenka i četiri oklopna automobila.

Naše jedinice, koje su organizovale zasedu, već su vodile tešku borbu na krilima, a dolaskom novih jakih neprijateljskih snaga njihov položaj je bio ugrožen. Zbog toga je naređeno povlačenje u pravcu s. Zelengrad. Neprijatelju su naneti gubici: u prezidskom tesnacu 50, u visini s. Muškovca 30 i na putu Karin—Obrovac 25 mrtvih i ranjenih.²⁰

Štab 19. divizije želeo je da postigne uspeh na svima komunikacijama, kojima je neprijatelj saobraćao u severnoj Dalmaciji, usled čega su snage bile rasparčane. Ni jedna brigada nije bila kompletna ni u jednoj od ovih borbi. Dejstva su se izvodila uglavnom po bataljonima. 2. brigada je izvodila dejstva na tri komunikacije.

Verovatno bi bili postignuti veći uspesi da je druga brigada kao celina dejstvovala na jednoj komunikaciji.

U ovom periodu brigada nije imala dovoljno iskustva u vođenju borbe sa neprijateljskim motorizovanim kolumnama, pa je uputstvo GŠH, koje je štab 19. divizije dostavio svima svojim brigadama, mnogo koristilo. Ono je prorađivano od strane štaba brigade sa svima starešinama radi upoznavanja i usvajanja. Ono je doprinelo da je bri-

gadu u celini, a njeni bataljoni pojedinačno, u kasnijim borbama sa motorizovanim kolonama mnogo efikasnije zadržavala njihov proboj kroz zaposednute položaje.⁸⁷

4. Napad na četnike u Plavnu i dolini Cetine

Nemačke snage u Dalmaciji uspele su da do kraja novembra 1943. godine zaposednu jadransku obalu i potisnu snage 8. korpusa na planinski masiv Dinare. Jedino je 26. divizija ostala da brani ostrva Korčulu, Hvar, Brač, Vis i Šoltu. 8. korpus je formiran odlukom Vrhovnog štaba NOV i POJ od 4. oktobra 1943. godine i u njegov sastav su ušle 9, 19, 20. i 26. divizija NOV, kao i svi partizanski odredi s područja Dalmacije i dalmatinskih ostrva.²⁸

Jedinice 19. divizije su isto tako bile odbačene od obale, ali su držale u svojim rukama Dalmatinsku Bukovicu, odakle su ugrožavale neprijateljski saobraćaj na komunikacijama, koje vode iz Like u severnu Dalmaciju,

¹⁷ „Ne podmetati naše jedinice ofanzivnom zamahu neprijateljskih oklopnih jedinica na prostoru kojim lako mogu prokstartiti tenkovi u većem broju i odbaciti naš streljački stroj sa položaja. Naše jedinice moraju biti, ukoliko štite komunikaciju, dubinski rasporedene duž njih, te koristeći se porušenim cestama sa svojom vatrom sprečavati neprijatelju izlazak iz tenkova i automobila i popravljanje cesta. To naročito činiti na mjestima gdje neprijateljska motorizacija, odnosno tenkovi ne mogu prići našim položajima i izbaciti jedinice sa položaja, to znači na kote i grebene uz cestu, koji su strmiji od 454 stepeni. gusto pošumjeni, stjenoviti itd. Na otvorenom prostoru kojim lako mogu krstartiti tenkovi ne postavljati streljačke strojeve, već samo manje djelove snaga za stavljanje prepreka, prekopavanje cestu, miniranje, te izviđanje i osmatranje.

Uništiti temeljito sve komunikacije, koje vode od neprijatelja prema oslobođenom teritoriju i to ne samo glavne, nego sve one, kojima može da se kreće motorizacija. Komunikacije uništiti na što većoj dubini, kopajući duboke, kose i druge prekope, obrušavajući nasipe, rušeći velika stabla, minirajući i praveći sve vrste prepreka protiv tenkova. Ovakva mjesta braniti sa zasjedama, u čijem sastavu treba biti 1 protutenkovskih oruđa-topova, pušaka. Za temeljito uništavanje cesta biti će odgovorni štabovi, čije jedinice brane određene ceste i sektore". (Zbornik, t. V, knj. 20. dok. br. 100 str. 357).

⁴ Arhiv VII, pod reg. br 24—2, k. 106.

kao i komunikacije kroz Dalmatinsku Bukovicu koje vode u pravcu mora.

Štab 8. korpusa naredio je 30. oktobra 1943. godine da 19. divizija sa dve svoje brigade sadejstvuje 20. diviziji, koja se nalazila u rejonu Cetinske doline, u napadu na četničke jedinice i široj okolini Knina.⁹

Svojom naredbom od 30. novembra štab je izmenio nazive brigada i to: 2. dalmatinska dobila je naziv 6. dalmatinska, dok je 1. postala 5. a 3. je nazvana 7. dalmatinska brigada. Početkom januara 1944. godine brigade su ponovo dobile nazive 1, 2. i 3, koje su nosile do polovine jula iste godine, kada su ponovo preimenovane u 5, 6. i 7. brigadu, a ovi nazivi su im ostali do kraja rata.¹⁰

U skladu sa dobijenim naređenjem štaba 8. korpusa, štab 19. divizije naređuje prikupljanje svojih brigada i to: 5. brigada da se prikupi u Srbu (Lika), 6. u rejonu s. Krupa, a da 7. brigada sa Kninskim, Severnodalmatinskim i Zadarskim partizanskim odredom ostane u Bukovici.

6. brigada se 1. novembra našla u rejonu sela Dalmatinska Krupa, 2. novembra izvršila pokret preko prevoja Velebita (selo Duboki Dol) i u zoru 3. novembra stigla u selo Velika Popina (južni deo Like) gde je predanila. Pošto se smrklo istog dana je preduzela pokret, noću 3/4. novembra prešla put Srb—Otrić i preko Ljubine poljane i planine Poštak (t. 1425) izbila u rejon s. Plavna kod Savića—Stanova.

Istog dana i 5. brigada, pravcem Srb, Tiškovac, stiže u rejon sela Strmica, gde ulazi bez borbe.

Severno i severoistočno od Knina u mestima: Plavno, Strmica, Golubić i Cetinska dolina, bilo je oko 1.200 četnika, tzv. „Kosovske brigade“, kojom su komandovali Markica Čučuz i kapetan bivše jugoslovenske vojske Mijović.

4. novembra u zoru 6. brigada je izbila istočno od Konjske glave, gde je rasporedila svoje bataljone za napad na četnike u selu Plavno, i to:

» Arhiv Vri, dok. br. 4, 1/1, k. 1020.

¹⁰ Zbornik, t. V. knj. 21, dok. br. 71, str. 279, knj. 24, str. 11, knj. 29, dok. br. 35. (Ubuduće, radi boljeg praćenja teksta, brigada će nositi naziv 6. dalmatinska brigada).

1. bataljon poseda polazne položaje na k. 984 — Crni vrh — zapadno od sela Plavno;

— 2. bataljon — zaselak Cvijanovići (severno od Plavna);

— 3. bataljon — k. 650 (istočno kod zaseoka Jovičić);

— 4. bataljon ostaje u brigadnoj rezervi.

U 5 časova brigada je preduzela pokret radi napada. Četnici su otkrili njeno nastupanje i bez borbe se povukli u pravcu Debelog brda i Knina. Brigada ostaje 5. i 6. novembra u Plavnu na odmoru, obezbeđujući se sa pravca Knina.

U selu Plavno zarobljena su 4 četnika i 5 Italijana.³¹

6. brigada je u toku noći 6 7. novembra izvršila pokret pravcem s. Plavno—Strmica—Golubić—Pleševica—Podinarje, obezbeđujući se sa pravca Knina.

Ispred 6. brigade kretala se 5. brigada.

Obe brigade su stigle u s. Podinarje u zoru 7. novembra.

Dobijeni su podaci da se u rejonu s. Polača — zaselak Durići nalazi 50 četnika, pa je odlučeno da ih dva bataljona 5. brigade opkole i zarobe.

6. brigada je dobila od štaba 19. divizije naređenje:

2. bataljon da posedne položaje: Vršine, Crna glavica, zaključno s. Krčić, sa zadatkom obezbedenja — 3. bataljon da zatvori pravac koji od Knina vodi ka selu Polači, kako bi osigurao akciju brigade.

1. i 4. bataljon da izvrši pokret preko Kozjaka, zatvore pravac Vrlika—Drniš i iznad sela Maovice uhvate vezu sa 8. dalmatinskom brigadom 20. divizije, koja je po naređenju štaba korpusa, imala zadatak da do 7 časova 7. novembra izbije u selo Maovice i, zajedno sa dva bataljona 6. brigade, zatvori pravac Vrlika—Drniš.

Dva bataljona 5. brigade ostala su u s. Podinarje.

Prema podacima, kojim je raspolagao štab divizije, četnici su bili raspoređeni u selima: Polači oko 50, Cetini oko 60, u Civljanima oko 200 i Vrlici oko 250 (sa nešto Nemaca).

³¹ Arhiv VII, k. 1008, reg. br. 4/2.

Plan štaba divizije je bio da snage 5. i 6. brigade³² u toku noći 7/8. novembra likvidiraju sva ova četnička uporišta, sem u Vrliki, koje je trebalo uništiti u toku 8. novembra, uz sadejstvo 8. dalmatinske brigade.

Napad na selo Polaču izvršili su 7. novembra ujutru 1. i 4. bataljon 5. brigade. Opkoljen je zaselak Durici u kome su se nalazili četnici, i oni su se, iznenađeni, posle slabijeg otpora, predali. Zarobljeno je 25 četnika, 4 italijana, a zaplenjeno 10 pušaka i 1 puškomitraljez.³³

Gubitaka na našoj strani nije bilo.

Toga istog dana je 5. dalmatinska brigada krenula sa svim svojim bataljonima u pravcu s. Vrlika, čisteći sela: Kijevo, Civljane, Čitluk. 6. brigada je dobila naređenje da obezbeđuje napad 5. brigade sa pravca od Knina i Drniša prema Vrlici.

Četničke jedinice su bežale ispred snaga 5. brigade, koja je 8. novembra u 10 časova ušla u napuštenu Vrliku.³⁴

" 5. i 6. brigadom komandovali su politički komesar divizije Petar Babić i načelnik Štaba divizije Ante Biočić.

» Zbornik, t. V, knj. 22, dok. br. 135 i knj. 21. dok. br. 53, u kojoj stoji da je zarobljeno 30 četnika.

³² Zapovjedništvo oružničkog voda u Sinju a) br. 1124 43 od 10. studenog 1943. izvještava:

..Dana 7. studenog 1943. zauzeli su partizani selo Kijevo. 9 km sjeverozapadno od Vrlike, dočim su jače partizanske snage dne 8. ovog mjeseca oko 11.00 sati zauzele mjesto Vrliku, 34 km sjeverozapadno od Sinja.

Borba između četnika i partizana kod Vrlike trajala je od 7 do 11 sati.

Partizani su izvršili napad na Vrliku sa više strana i tom prilikom upotrebili nekoliko teških i lakih bacača mina i više teških strojnica. Četnici iz Vrlike (oko 200) i sa njima seljaci — milicioneri, koje su njemačke vojne vlasti naoružale, povukli su se iz Vrlike preko sela Maovice, 3 km zapadne od Vrlike, prema Drnišu, dočim se izvjestan dio četnika povukao prema Kninu. Četnički kapetan Mijović iz Drniša posredovao je kod njemačke komande u Drnišu da se njima — četnicima od strane njemačke vojske pruži pomoć u borbi protivu partizana. Jedna jača skupina partizana koja je napala na Vrliku došla je od Muća, Radunića. i Milešine. odnosno sa područja općine Mučke — preko Zelova i Potravlja, te je ispod Ribarića kod sela Zasioka prešla preko mosta rijeku Cetinu, te su sa lijeve obale rijeke Cetine preko sela Garjaka, Ježevića i Vinalića napali Vrliku. Zatim opet jedna skupina partizana je istodobno napala na Vrliku od sela Kijeva

Za vreme pokreta i ulaska 5. brigade u Vrliku, četnici su uspeli da pobegnu preko s. Maovice, jer 8. brigada 20. divizije nije bila zaposela taj pravac.

8. novembra oko 6 časova jedna jača četnička jedinica iznenada je napala 2. bataljon 6. brigade, koji se nalazio na položaju Crna glavica i prinudila ga da se povuče na nove položaje: k. 451—527—569. U toku noći 7/9. novembra ovaj bataljon uspeva da protivnapadom ponovo ovlada starim položajima. Jedna druga četnička grupacija napala je 3. bataljon 6. brigade, na Pakovu brdu, ali je bila razbijena.

Stab 8. korpusa naredio je štabu 19. divizije da 1. i 2. brigadu uputi u pravcu sela Bitelić, odakle je predviđeno njihovo prebacivanje kamionima na komunikaciju Mankarska—Aržano—Livno.

Prvo je 9. novembra u 14 časova krenula u borbenom rasporedu 5. brigada, pravcem Vrlika—Sinj, radi završetka čišćenja Cetinske doline od Vrlike do Sinja. 6. brigada je ostala u širem rejonu Vrlika, s tim što se njen štab sa prištapskim delovima smestio u samom ovom mestu.

Sutradan po odlasku 5. brigade, Nemci su jednom jačom motorizovanom kolonom pešadije i tenkova u 9 časova izbili u neposrednu blizinu Vrlike sa pravca Drniša.⁸® 1. bataljon 6. brigade bio je u pokretu na putu u pravcu Drniša i imao je zadatak da uhvati vezu sa snagama 8. brigade 20. divizije, koje su se nalazile u rejonu između Drniša i Vrlike. Međutim, bio je prinuđen da iznenada prihvati borbu u susretu sa jakom nemačkom kolonom koja je dolazila od Drniša i tom prilikom je pretrpeo ozbiljne gubitke.

Istovremeno se, preko s. Polača—s. Kijevo, od Knina za Vrliku kretala druga nemačka motorizovana kolona, ojačana tenkovima. Neke četničke snage nastupale su iz

500 četnika, ali su partizani navalili sa nadmoćnim snagama, te su četnike prisilili na povlačenje iz Vrlike. Četnici u Vrliki nisu davali bog zna kako jak otpor, jer je borba trajala svega 4 sata.

Padom Vrlike u ruke partizana, ugrožen je i sam Sinj" (Zbornik, t. V, knj. 21, dok. br. 53).

" Arhiv VII, mikrofilm „Minhen" br. 585.

rejona Kosova u pravcu izvornog dela reke Cetine, sa ciljem da zauzmu položaje na liniji Pakovo Brdo—Kozjak.

Ostali bataljoni 6. brigade, koji su zatvarali pravac prema Kninu i Kosovu uspeali su da zadrže neprijatelja u toku čitavog dana 10. novembra, ali su, usled njegove nadmoćnosti u toku noći 10/11. novembra bili prisiljeni da se povuku istočno od doline reke Cetine, gde se bio povukao i štab brigade sa 1. bataljonom posle iznenadnog upada Nemaca u Vrliku.

6. brigada je imala osetne gubitke: poginulo 38, a ranjeno 7 boraca i starešina. Isto tako značajni gubici su bili u naoružanju i opremi: 10 pušaka, 1 puškomitraljez, 2 telefonska aparata, sav telefonski kabl, a 2. bataljon ostao je bez sredstava za kuvanje hrane.*⁶

Neprijateljski gubici su bili neznatni:

Ovo je rezultat iznenađenja koje je neprijatelj priredio 1. bataljonu. Odgovornost pada na štab 1. bataljona 6. brigade i štab 8. brigade 20. divizije, koji su, prema direktivi štaba 8. korpusa, imali da svojim snagama zatvore pravac od Drniša prema Vrliki.

Po naređenju štaba 8. korpusa, dotadašnji komandant brigade Sime Ivas bio je upućen u Jajce za slušaoca oficirske škole pri Vrhovnom štabu, a novi komandant Danilo Damjanović nije bio još došao, pa je privremeno 6. brigadom komandovao zamenik komandanta Dušan Bursać.

O nemačkim pokretima nije znao ni štab 19. divizije, a ni štab 8. korpusa. Nemci su otpočeli operaciju „Ziet-hen“, čija je 114. divizija nastupala dolinom reke Cetine. Slabi obaveštajni podaci, nebudnost štabova i slabe mere obezbeđenja, naročito kad se ima u vidu da se radilo o skoro formiranim jedinicama, doveli su do našeg neuspeha.

Posle napuštanja Vrlike, nastupajući dolinom reke Cetine, 5. brigada je 11. novembra napala domobranski garnizon u s. Hrvače i likvidirala posadu, a isto tako razbila jednu manju nemačku kolonu koja je od Sinja bila krenula kao pomoć domobranima. Ovom prilikom bilo je

» Arhiv VII, dok. br. 4—1/1. t—1020.

ubijno 15, a zarobljeno 54 domobrana i zaplenjeno 5 puškomitraljeza i jedan mali ručni bacač.³⁷

Usled nastupanja Nemaca sa pravca Makarska—Aržano—Livno, štab 8. korpusa je prekinuo akcije u dolini reke Cetine i otpočeo prebacivati snage 19. divizije na ovaj pravac, južno od Livna. I 5. brigadi je bilo naređeno da ubrzanim maršem pravcem s. Bitelić—prevoj Vaganj—Livno, Aržano, zatvori pravac Makarska—Aržano, a da se 6. brigada prikupi u rejonu Bosanskog Grahova, odakle se kamionima korpusa imala prebaciti u rejon Aržana.

Tako su, usled otpočinjanja nemačke operacije „Zieten" prekinute naše akcije u dolini Cetine.